

ВІДГУК

офіційного опонента

завідувача кафедри економіки та підприємництва імені професора І. М. Брюховецького
Сумського національного аграрного університету,
кандидата економічних наук, доцента **КОВБАСИ Олександра Миколайовича**
на дисертацію **СТЕПАСЮКА Максима Олександровича**
на тему: **«Формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні»**,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 051 «Економіка»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами, планами, темами

Трансформаційні процеси в аграрному секторі України супроводжуються суттєвим нарощуванням виробництва олійних культур і зміцненням їх ролі у формуванні експортного потенціалу держави. Водночас розвиток галузі тривалий час відбувався переважно за сировинною моделлю, що зумовило недостатній рівень розвитку внутрішніх ланцюгів доданої вартості. Незважаючи на лідируючі позиції України на світовому ринку соняшнику та соняшникової олії, значна частина продукції олійного комплексу експортується у вигляді сировини або продукції первинної переробки, тоді як виробництво продукції з високою доданою вартістю, зокрема харчових інгредієнтів, білкових концентратів, біопалива, біохімічної продукції та готових харчових виробів, залишається недостатньо розвиненим.

Сучасні виклики, пов'язані з повномасштабною війною, порушенням логістичних ланцюгів, нестабільністю світових ринків, необхідністю диверсифікації експорту та поглибленням євроінтеграційних процесів, актуалізують потребу у формуванні ефективних ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур. Їх розвиток забезпечує збільшення частки доданої вартості, що створюється всередині країни, сприяє розвитку переробної промисловості, створенню нових робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності агропродовольчої продукції та зміцненню економічної стійкості аграрного сектору. У зв'язку з цим, дослідження теоретичних і прикладних засад формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні є своєчасним і має важливе наукове та практичне значення.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану наукових досліджень Національного університету біоресурсів і природокористування України за науково-дослідною темою «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD)» (номер державної реєстрації 0225U002892).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність

Комплексний аналіз змісту дисертації та наукових праць, опублікованих за її результатами, дає підстави стверджувати, що сформульовані автором висновки й практичні рекомендації є достатньо обґрунтованими та достовірними. Це підтверджується використанням сучасного методичного інструментарію, належною інформаційною базою дослідження та опрацюванням широкого кола наукових джерел.

Зокрема, за допомогою методу системного підходу досліджено ланцюги доданої вартості як цілісну економічну систему взаємодії виробництва, переробки, логістики та збуту продукції олійних культур. Застосування методу аналізу і синтезу дало змогу дослідити структуру ринку олійних культур в Україні та визначити взаємозв'язки між основними його учасниками. За допомогою використання економіко-статистичних методів (порівняння, групування, динамічного та структурного аналізу) здійснено оцінку тенденцій виробництва, переробки, експорту та формування доданої вартості продукції олійних культур (соняшнику, сої, ріпаку) в Україні. Економіко-математичні методи слугували для здійснення комплексної оцінки ефективності функціонування ланцюгів доданої вартості та визначення впливу основних факторів на їх розвиток. Використання методу ланцюгового аналізу доданої вартості (Value Chain Analysis) дозволило ідентифікувати основні етапи створення вартості та здійснити розподіл економічних вигод між учасниками ланцюга. Для дослідження ролі інституційних механізмів у сфері виробництва і переробки олійних культур було використано метод інституційного аналізу.

У цілому достовірність отриманих результатів підтверджується використанням значного масиву інформаційних джерел, зокрема законодавчих і нормативно-правових актів України, положень міжнародних і національних стандартів у сфері агропродовольчого виробництва, наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, довідкової літератури, матеріалів Державної служби статистики України, результатів власних аналітичних розрахунків автора та ресурсів глобальної мережі Інтернет.

Дисертація М. О. Степасюка є самостійно виконаним і завершеним науковим дослідженням. Усі сформульовані у роботі положення, висновки і рекомендації характеризуються високим ступенем достовірності, характеризуються належною аргументованістю та мають реальне практичне значення.

Новизна наукових досліджень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Результати дисертаційного дослідження характеризуються науковою новизною в частині обґрунтування теоретико-методичних засад і розроблення практичних

рекомендацій щодо формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні.

До найвагоміших результатів проведеного дослідження, що становлять науковий і практичний інтерес, належать положення, в межах яких:

удосконалено модель організації виробництва в олійно-жировому підкомплексі АПК шляхом розроблення авторської концепції біорефінерії сої за принципом «нуль відходів», що, на відміну від існуючих, забезпечує замкненість виробничого циклу, інтегроване використання біомаси та одночасне підвищення економічної й екологічної ефективності ланцюга створення вартості;

набули подальшого розвитку:

– науково-методичні засади кластеризації локальної переробки олійних культур (на прикладі сої) на основі інтеграції її ресурсного, технологічного, інфраструктурного і фінансово-управлінського блоків. Відмінністю запропонованого підходу є структурування виробничого контуру кластеру за рівнями генерування доданої вартості (від первинної переробки методом пресування до високотехнологічного виробництва лецитину, білкових концентратів та ізолятів), що базується на принципах мережевої взаємодії та забезпечує диверсифікацію і максимальну капіталізацію малого агробізнесу;

– науково-практичні положення щодо оцінювання економічної результативності ланцюгів створення вартості в олійно-жировому підкомплексі АПК. На відміну від існуючих, вони базуються на порівняльному аналізі альтернативних траєкторій поглиблення внутрішньої переробки сировини (за секторами: «боби соєві – соєві ізоляти/соєвий сир» та «насіння ріпаку – олія ріпакова/біодизель»), що дозволило формалізувати критерії економічної доцільності диверсифікації виробництва і обґрунтувати параметри максимізації маржинального доходу підприємств.

Загалом результати дослідження формують ґрунтовну теоретико-практичну основу для вдосконалення процесів формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур, підвищення ефективності їх функціонування та зміцнення конкурентоспроможності агропродовольчого сектору України.

Практична цінність результатів дослідження

Практична цінність роботи зумовлена обґрунтуванням прикладних підходів до формування ефективних ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур, що сприятимуть розвитку переробної галузі, підвищенню конкурентоспроможності продукції та зміцненню експортного потенціалу України. Сформовані за результатами дослідження пропозиції та розрахункові матеріали було використано під час підготовки Стратегії розвитку Іллінецької територіальної громади.

Практичні рекомендації щодо стратегічних векторів формування ланцюгів доданої вартості на продукцію олійних культур, зокрема нішевих їх представників, знайшли відображення в наукових дослідженнях Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН, а саме в ПНД НААН27 «Створення сортів і гібридів цукроносних та інших нішевих культур, розроблення заходів з реалізації їх біологічного потенціалу» («Буряки цукрові та інші нішеві культури») (довідка про впровадження від 01.04.2026 р. № 07/4572), та використовуються в рамках виробничої діяльності ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина»» (довідка про впровадження).

Теоретичні та практичні положення дисертації, зокрема підходи до формування ланцюгів доданої вартості у сфері виробництва і переробки олійних культур в контексті євроінтеграції та глобальних викликів використовуються в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Економіка підприємств агробізнесу» на кафедрі економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України в рамках підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 051 «Економіка» (акт впровадження).

Повнота висвітлення результатів дослідження в публікаціях

Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження забезпечена їх висвітленням у 12 наукових публікаціях, серед яких 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України. Ключові ідеї роботи пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, за результатами яких опубліковано 7 тез наукових доповідей. Рівень наукових видань і системність викладу матеріалів в опублікованих наукових працях відповідають чинним нормативним вимогам щодо апробації та висвітлення результатів дисертаційного дослідження.

Оцінка змісту дисертації

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, що налічує 258 найменувань, і додатків. Робота містить 55 таблиць і 35 рисунків. Матеріали дослідження викладено логічно та послідовно, його методика повністю узгоджується з метою.

У першому розділі «**Теоретико-методичні підходи до формування ланцюгів доданої вартості у сфері виробництва олійних культур**» розкрито теоретико-методичні підходи і прикладні засади формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні. У рамках дослідження особливу увагу приділено аналізу еволюції поняття «додана вартість», який дав можливість глибше з'ясувати процеси формування економічних результатів на рівні окремих підприємств і галузей. Не менш важливим є вивчення і систематизації наукових підходів щодо розрахунку та особливостей формування ланцюгів доданої вартості в аграрному секторі економіки, в результаті чого вдалося встановити,

що найбільш поширеними є дві методики: згідно першої додану вартість розраховують за витратами виробництва (складається з ренти, оренди, амортизації, заробітної плати з нарахуваннями і прибутку), друга ґрунтується на методології «Системи національних рахунків (СНР-2008)» і є основою для складання «Квартальних національних рахунків», насамперед, для оцінки ВВП і структури інституційних секторів.

Другий розділ **«Оцінка сучасного стану виробництва олійних культур і тенденцій формування ланцюгів доданої вартості в сегменті їх переробки»** присвячено комплексному дослідженню сучасного стану виробництва олійних культур (соняшнику, сої, ріпаку) в Україні та особливостей формування ланцюгів доданої вартості у сфері їх переробки. На основі опрацювання значного масиву статистичної інформації проаналізовано тенденції розвитку виробництва основних видів олійних культур, досліджено динаміку їх переробки та зовнішньої торгівлі, а також оцінено ефективність функціонування окремих ланок ланцюгів доданої вартості. Отримані результати стали належною емпіричною основою для обґрунтування у третьому розділі дисертації перспектив формування ланцюгів доданої вартості у сфері виробництва і переробки олійних культур у контексті євроінтеграції та глобальних викликів.

У третьому розділі **«Перспективи формування ланцюгів доданої вартості у сфері виробництва і переробки олійних культур у контексті євроінтеграції та глобальних викликів»** обґрунтовано стратегічні напрями формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур, орієнтовані на розвиток глибокої переробки, диверсифікацію виробництва та збільшення частки продукції з високою доданою вартістю. Доведено економічну доцільність упровадження кластерної моделі взаємодії учасників ланцюга створення вартості. Визначено перспективи розвитку ланцюгів доданої вартості в умовах євроінтеграції. Обґрунтовано, що реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції олійних культур і збільшенню доданої вартості, створеної в Україні.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

Дисертаційне дослідження та наукові праці, в яких висвітлено основні його результати, повною мірою відповідають принципам дотримання академічної доброчесності, не містять фактів плагіату та інших порушень (самоплагіату, фабрикації, фальсифікації). Дисертація виконана державною мовою, її текст відповідає науковій стилістиці. У роботі цілком забезпечено комплексність і системність дослідження, що зумовило цілісність наукового викладу. Оформлення використаних джерел і посилання на них у тексті роботи здійснено відповідно до чинних стандартів.

Сформульовані в дисертації положення, висновки і пропозиції відзначаються логічною взаємоузгодженістю, аргументованістю та змістовною завершеністю.

Дискусійні положення та зауваження

У цілому позитивно оцінюючи науковий рівень дисертаційного дослідження М. О. Степасюка, вважаємо за доцільне виокремити такі дискусійні положення:

1. Заслужують на подальше обговорення запропоновані автором стратегічні напрями формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур. Зокрема, доцільно було б більш детально обґрунтувати механізми їх практичної реалізації з урахуванням сучасних воєнних викликів, інвестиційних обмежень і логістичних ризиків.

2. Позитивно оцінюючи запропоновану кластерну модель взаємодії учасників ланцюга доданої вартості, вважаємо, що робота виграла б від більш детального висвітлення організаційно-економічного механізму її функціонування, зокрема джерел фінансування, моделі управління та економічних стимулів для учасників кластера.

3. Дискусійним є питання оцінювання економічного ефекту від розвитку глибокої переробки олійних культур. На нашу думку, доцільно було б доповнити дослідження прогностичними сценаріями зміни доданої вартості, експортної виручки та окупності інвестицій залежно від різних моделей розвитку переробної галузі.

4. Автором обґрунтовано перспективи розвитку ланцюгів доданої вартості в умовах євроінтеграції, однак потребує більш детального висвітлення вплив запровадження європейських екологічних вимог, механізму транскордонного вуглецевого коригування (СВАМ) і принципів Європейського зеленого курсу на функціонування вітчизняних виробників і переробників олійних культур.

Зазначені зауваження і побажання мають характер наукової дискусії, вказують на перспективні орієнтири подальших наукових розвідок у межах теми та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження М. О. Степасюка.

Загальний висновок

Дисертація на тему: «Формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні» є цілісним, самостійно виконаним дослідженням. Положення, висновки і практичні рекомендації, сформульовані у роботі, спираються на ґрунтовну теоретичну базу, характеризуються науковою новизною та мають вагомe теоретичне й прикладне значення. Структура роботи та її змістове наповнення забезпечують повне виконання поставлених завдань і досягнення мети дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження повною мірою відображені в опублікованих статтях і тезах доповідей.

Актуальність теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна, повнота викладу в опублікованих наукових працях, підтверджена практична значущість повністю відповідають вимогам Міністерства освіти і науки України. Таким чином, дисертація на тему: «Формування ланцюгів доданої вартості продукції олійних культур в Україні» відповідає галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки», спеціальності

051 «Економіка», вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її автор Степасюк Максим Олександрович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Офіційний опонент завідувач кафедри економіки та підприємництва імені професора І. М. Брюховецького Сумського національного аграрного університету, кандидат економічних наук, доцент Олександр КОВБАСА